

ԱՐՄԱՆՈՒՇ ԿՈԶՄՈՅԱՆ, ք.գ.դ., պրոֆեսոր

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի

ստաջատար գիտաշխատող

էլ. փոստ՝ kozmoyan@mail.ru

DOI: 10.56813/2953-786X-2022.2-286

ԲԱԶՄԱԹԵՄԱՏԻԿՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՂԵՍ

«ՀԱՖԵԶՅԱՆ ԳԱԶԵԼԻ» ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆ

(ՄԵԿ ԳԱԶԵԼԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ)

Արդեն մոտ 7 դար պարսից բանաստեղծ Շամս ադ-Դին Մուհամադ Հաֆեզի պոեզիան ուղեկցում է ողջ քաղաքակիրթ մարդկությանը: Նույնիսկ այսօր, դժվար է նրա բազմանիստ, բազմախորհուրդ պոեզիայի մասին համապարփակ և վերջնական խոսք ասել: Մինչև օրս նրա՝ հատկապես գազելները (ղազալ), մասնագետների, թարգմանիչների՝ ավելին, աշխարհի ողջ ընթերցող հասարակության քննության նյութն են:

Այնուհանդերձ, մենք փորձելու ենք Հաֆեզի մեկ գազելի վերլուծությամբ ցույց տալ թեմաների, իմաստների և պատկերների այն բազմազանությունը, հաջորդական կապն ու գույճորդությունների շղթան, ինչը նորույթ էր նրա պոեզիայում և ոչ միայն օրինակ ու չափանիշ դարձավ այդ ժանրի զարգացման հետագա փուլերում այլ դարձավ՝ ինչպես նշում է Յան Ռիպկան «գազելի գազաթնակետ»:

Ինչ վերաբերում է պատմական ժամանակաշրջանին, ապա դա 14-րդ դարն էր՝ մոնղոլների ավերիչ արշավանքների, Իրանի անկախության կորստի, արագ իրար հաջորդող գահակալների շրջանը: Շիրագում՝ պալատին և արքունական միջավայրին մերձակից, ապրում և ստեղծագործում էր Հաֆեզը: Նրա մասին կենսագրական տեղեկությունները սուղ են, նույ-

նիսկ իր ժամանակին մոտ ապրած անթուղիստների (թագ-քյարե) աղբյուրներում: Հայտնի է, որ եղել է ժամանակի կրթյալներից մեկը, ճանաչել իր ժողովրդի անցյալը, մշակույթը, անգիր իմացել Ղորանը, այստեղից նրա՝ Հաֆեզ՝ անգիր դորանասաց գրական անունը (թախալուս): Հետագայում կենսագրական բազմաթիվ դրվագներ՝ լեգենդների տեսք ստացած, դարերով ուղեկցել են նրա կերպարը:

Այսօր դժվար է կռահել, թե այդ լեգենդներից որո՞նք են ճշմարիտ և որոնք՝ մտացածին: Փաստն այն է, որ նրա գազելների վերագրվել է մոզական մի ուժ, անհասկանալի մի գորություն, որի նմանը մենք տեսնում ենք մեր ժողովրդի մոտ միայն Գրիգոր Նարեկացու «Մատյանի» նկատմամբ: Հաֆեզին անվանել են «գաղտնիքների լեզու» (Լեսան ալ-դեյր), «Առեղծվածների թարգման» (թարջոման ալ ասրար), իսկ բանաստեղծությունների դիվանը՝ «Բախտագուշակության գիրք» (Ֆալե Հաֆեզ):

Ահավասիկ այդ լեգենդներից մեկը, որը մեկ անգամ ևս հաստատում է գազելի ժանրում Հաֆեզի բերած նորարարության փաստը:

Ավանդագրույցը հավաստում է, թե Հաֆեզի մեկենաս և բարեկամ՝ ծագումով թուրք շահ Շոջան նույնպես բանաստեղծ էր և այնքան էր սիրում հանգը, որ նույնիսկ իր քաղաքական, դիվանագիտական գրառումները ջանում էր հանգավորել (Рипка, 1970, 256): Մի օր նա դիտողություն է անում Հաֆեզին, թե նրա գազելներում բովանդակային միասնականություն չկա, բեյթերը իրարից անկախ են և բազմազան թեմաներ են արծարծում, ինչն էլ հակասում է պերճախոսության և պոետիկայի արվեստի օրենքներին: Հաֆեզը պատասխանում է, թե այդ ամենով հանդերձ, իր գազելները շրջում են աշխարհով

մեկ, իսկ որոշ մարդկանց բանաստեղծություններ հեռու չեն գնում քաղաքի դարպասներից (Брагинский, 1976, 254): Հաֆեզի գազելներից մեկն էլ (№ 10) ավարտվում է հենց այդ տրամադրությամբ.

Ո՛վ անճարակ դու հանգաթուխ, մի նախանձիր Հաֆեզին,
Մարդուն տրված ձիրքն ու փայլը Աստծու շնորհն է միայն:
(Թարգմ. Ս. Կապուտիկյանի (2004, 63):

Վերոհիշյալ լեզենդը հետաքրքիր է ոչ այնքան որպես շահի և բանաստեղծի ավանդական հակադրություն, որքան հաֆեզյան գազելի ակնառու յուրահատկության փաստ, երևույթ, որ կոչվում է բեյթի անկախություն կամ դեզինտեգրացիա: Ի՞նչ է ստացվում. Հաֆեզը չէ՞ր ենթարկվում պոետիկայի ավանդական կանոններին, սխալ էր կատարում: Նմանօրինակ «սխալների» կապակցությամբ կարելի է հիշել Դենի Դիդրոյի կողմից հանճարի ֆենոմենը վերլուծող միտքը՝ «հանճարը զարմացնում է հենց իր սխալներով...» (Дидро, 1980, 209-11):

Գազել անվանումը արաբական ծագում ունի, որ նշանակում է սիրախաղ, հանդիպման երջանկություն և սիրո տվայտանք, ծառ ու ծաղկի նկարագիր և այլն: Ելնելով ասվածից՝ ենթադրվում է, որ գազելը երջանիկ կամ դրամատիկ սիրո նկարագիր է: Սակայն ժամանակի սոցիալ-քաղաքական համատեքստը, այնուհանդերձ, թելադրել է նաև այլ բովանդակություն՝ դարի անցուդարձ, տիրակալի ներքող, կրոնական գաղափարախոսությունների արտացոլում, փիլիսոփայական մտորումներ, բարոյագիտական հորդորներ և այլն: Հաֆեզից առաջ՝ արդեն թեմաների միասնականությամբ և բեյթերի ներքին կապվածությամբ կայացել էին Ջալալ-ադ-Դին Ռումիի միստիկական և Սաադիի սիրային գազելները:

Թվում էր, թե Հաֆեզին մնում էր շարունակել իր նախորդների ավանդույթը: Սակայն հետահայաց արվեստը հանճարների համար չէ: Նա խախտեց գազելի ներքին կառուցվածքի միջև դարեր ի վեր հաստատված կայունությունը, բեյթերին ազատություն տվեց, մի բանաստեղծության մեջ թեմաների, մոտիվների և պոետիկ պատկերների բազմիմաստությամբ, ապշեցրեց իր ժամանակակիցներին և պարսից պոեզիայի ժանրային համակարգում գազելի անվերապահ առաջնությունը հաստատեց: Ինչո՞ւ առաջնությունը: Որովհետև, դարեր շարունակ, ներքող-դասիդեն և՛ հասարակական գիտակցության մեջ և՛ ժողովածու-դիվաններում առաջնային կարգավիճակ ուներ:

Այսպիսով, Հաֆեզյան գազելը դարձավ բազմաթիվ հին ու նոր թեմաների միասնություն, որտեղ բեյթերի մեջ կապը հաճախ հաստատվում էր թաքնված դորանյան ակնարկներով (*reminiscentia*), զուգորդություններ ծնող պատկերներով և սիմվոլներով, ինչպես նաև բացահայտ սոցիալ-քաղաքական և առօրյա իրողությունների անդրադարձով: Այդ ամենով հանդերձ, ինչպես նշում է Ի. Բրագինսկին՝ «բացառիկ բազմազանություն՝ միասնականության մեջ» (Брагинский, 245): Երևույթ, որը մենք կանվանենք «Հաֆեզան գազելի պարադոքս»:

Հայտնի գազելներից մեկի օրինակով փաստենք Հաֆեզյան գազելի բազմիմաստությունը

Ո՛վ մատովակ, հանիր գավը պտույտի և փոխանցիր նաև ինձ,

Քանի որ սերը սկզբից հեշտ էր թվում, սակայն ընկավ բարդությունների մեջ:

Քո խոպոպի հանգույցների մշկաբույրը՝ լուսադեմի զեփյուն է տարածում,

Խոպոպիտ ոլորքի մշկաբույրից, բոլորի սրտից արյուն է կաթում:

Ես ինչպես հանգիստ հաճույք վայելեմ սիրելիի հանգրվանում, երբ ամեն պահ,

Ազդարարում է զանգը (քարավանի), թե պատրաստեք պատգարակները (ճամփի):

Ներկիր գինով աղոթագորգդ, ինչպես քեզ հորդորում է գինետան ծերը,

Քանի որ ճամփորդը անտեղյակ չպետք է լինի ճամփի կարգ ու կանոնից:

Գիշերը մութ, ալիքներն ամեհի ու ջրապտույտը սարսափելի,

Ո՞նց հասկանան մեր վիճակը ափին նստած անհոգները:

Ինքնահավանությունս ինձ վատահամբավ դարձրեց,

Ինչպե՞ս գաղտնիք կմնա այն, ինչն ընկել է բոլորի բերանը:

Եթե ուզում ես մոտ լինել նրան, մի հեռանա նրանից, Հա՛ֆեզ,

Իսկ երբ հասնես (նրան), լքիր այս աշխարհն ու գնա:

Սա Հաֆեզի ամենահայտնի առաջին գագեթն է, որը, որոշ աղբյուրների կարծիքով, սկսվում է Յազիդ Էֆն-Մուավիայի (արաբ Օմայանների խալիֆ) բանաստեղծության տողով՝ արաբերեն: Շատերը ընդդիմանում են այս տեսակետին:

Գագեթի առաջին և վերջին տողերը (մեսրա) արաբերեն են: Դեռևս Սաադին էր կայացրել «մուլամա» կոչվող «խայտաբղետ տաղի» ավանդույթը:

Այս գագեթը համարվում է միստիկական, որտեղ հանգուցային պատկերներն են՝ սերը Աստծո նկատմամբ, որից սկսվում է սուֆիի բարդ ճանապարհը, ճամփորդը, ով գնում է հոգու կատարելագործման ուղով, գաղտնիքը, որն աստծո հետ

միանալու առեղծվածային պահն է, յարը՝ աստծո խորհրդանիշը, հանգրվանը՝ հոգու կատարելագործման յոթ աստիճաններից մեկը են:

Առաջին բեյթը, որտեղ «սերը սկզբից հեշտ էր թվում...», դիտվում է որպես միաստիկ սուֆիի դասական վիճակ, երբ աղեպտը ընտրում է աստծո հետ միանալու և նրա մեջ տարալուծվելու ճանապարհը, սակայն անտեղյակ է այդ ճամփի խութերին: Շատ բարդ և բազմիմաստ է երկրորդ բեյթը՝ մշկահոտ խոպոպի և այդ բույրից՝ արյունոտ սրտերի մասին: Առաջին հայացքից թվում է, թե դասական սիրային նկարագիր է, սակայն, իրականում պատկերը բազմաշերտ է: Բացի միաստիկական խորհրդանիշ հանդիսացող՝ խոպոպ, բույր, գույն եգրույթների, առկա է նաև թաքնված զուգորդություն՝ ցավի և տանջանքի: Այն գալիս է մուշկի հիշատակումից: Հայտնի է, որ մշկայծյամի պորտի մոտ մի փոքրիկ պարկ կա, որի պարունակությունից մուշկ են ստանում. մինչև չխոցեն կենդանու կուրծքը, չթափեն նրա արյունը, մուշկը չեն ստանա: Զուգորդությունների ընթացքը հետևյալն է՝ երբ զեփյուռը ցրում է սիրուհու խոպոպները, մշկաբույր է տարածվում ճիշտ այնպես, ինչպես մշկահոտ է տարածվում, երբ խոցում են մշկայծյամի կուրծքը: Խոպոպի ամեն ոլորքի բույրից մարդկանց սրտերից արյուն է հոսում՝ այնպես, ինչպես մշկայծյամի վիրավոր կրծքից:

Այս պատկերում կա նաև արտատեքստային զուգորդություն՝ մուշկը խորհրդանշում է սև գույն, իսկ արյունը՝ կարմիր: Կարող ենք փաստել, որ բեյթը կառուցված է հակաթեզերի վրա, ինչը սուֆիական-միաստիկական բանաստեղծության առանձնահատկություններից մեկն է (մութ-լույս, միացում-բաժանում, կարմիր-սև, կյանք-մահ, մոտ-հեռու և այլն):

Սիրտ-խոսքով համադրությունը ավելի քան ավանդական է. 10-րդ դարի բանաստեղծ Ռուդաֆին, ով ժամանակի բերումով հեռու էր միաստիցիզմից՝ գրում էր.

(Խոսքովիդ) ամեն ոլորքում հազար սիրտ կա բանտված,

(Խոսքովիդ) ամեն ծալքում՝ հազար կյանք՝ հանգուցված:

Dar har bandi hezar del darbandesh

Dar har pichi hezar jan pichide.

Երրորդ բեյթը փիլիսոփայական խորհրդածություն է: Կարելի է ընկալել, որպես խայամյան քառյակում արդեն կայացած՝ կյանքի ունայնության ազդարարում: Հաջորդ բեյթում՝ գինու և աղոթագորգի հիշատակումը կարող է միաստիկական հենք ունենալ, քանի որ գինին աստծո սիրով արբեղու խորհրդանիշն է: Ակնհայտ է սուֆիական եզրույթների մի ողջ համալիր. գինի, մոգ, փիր-առաջնորդ, ճամփորդ, հանգրվան և այլն: Սակայն, հնարավոր է սույն բեյթն ընկալել որպես ըմբոստություն կեղծ հավատավորության դեմ, որից հեռու չէր Հաֆեզը: Հիշենք նրա գազելներից մեկի մուտքը (մաթլա).

Երեկ գիշեր մզկիթից դեպի գինետուն ուղղվեց մեր հոգևոր առաջնորդ ծերը (փիր),

Էլ ինչպիսին կլինի մեր՝ (հետևորդ աշակերտներիս) ողջամիտ վարքագիծը...

Հինգերորդ բեյթն՝ ամեհի ալիքների և ափին նստած անհոգների պատկերն է, որը և աշխարհիկ խոհափիլիսոփայական հենք ունի և հնարավոր՝ միաստիկական: Այն է, ով չի անցնում հոգևոր կատարելագորման դաժան ճանապարհը, նա անտեղյակ է և երջանիկ՝ իր անգիտությամբ:

Վերջին երկու բեյթերը նմանապես կարելի է մեկնաբանել և՛ որպես միաստիկական և՛ որպես աշխարհիկ՝ ամենօրյա բա-

րոյախրատական հորդոր: Ինչպես կարծում են որոշ մեկնաբաններ՝ այն ունի թաքնված հղում Ղորանի դրվագներին (allusio):

Ահա այսպես, պոեզիայի ավանդույթները դարից դար էին փոխանցվում՝ կրելով ժամանակի գաղափարական և էսթետիկական մտքի ազդեցությունը:

Հաֆեզյան գազելը ձևավորվում էր՝ թեմաների բազմազանության, բեյթերի անկախության, բազմանիստ զուգորդությունների և այլաբանությունների, զուգահեռներ ծնող դուրանյան մեջբերումների, նախորդների պոեզիայից եկող և ավանդական դարձած մոտիվների, պատկերների, ժողովրդական լեզվի, ձայնաներդաշնակության, ուժեղ հանգերի (դաֆիե) միասնականությամբ: Այդ ամենը Հաֆեզին դնում էր ոչ միայն դժվար մեկաբանվող, այլ նաև դժվար թարգմանվող հեղինակների շարքը:

«Հաֆեզյան գազել» ֆենոմենը միջնադարյան Իրանի սոցիալ-պատմական և քաղաքակրթական արժեքների հանրագումարն էր, որը հավասարակշռում էր ավանդականը և նորը, իրականը և այլաբանականը, միստիկականը և աշխարհիկը, կրոնականը և ըմբոստ ազատախոհականը:

Այսօր, Հաֆեզի պոեզիան նույնքան առեղծվածային է, որքան 700 տարի առաջ՝ իր կենդանության օրոք: Հաֆեզյան գազելի գաղտնիքների որոնումներում նա հնչում է աշխարհի բազմաթիվ լեզուներով, միավորում ողջ առաջադեմ մարդկությանը, դառնում այն խաչմերուկը, որտեղ հանդիպում են դարերը, մշակույթները և ժողովուրդները:

ARMANUSH KOZMOYAN

*Doctor of Philology, Leading Researcher at the Institute of Oriental
Studies, Academy of Sciences of the Republic of Armenia
e-mail: kozmoyan@mail.ru*

**MULTITHEMES AS A CHARACTERISTIC FEATURE
OF “HAFEZIAN GHAZALS”
(AN EXPERIENCE OF ONE GHAZAL ANALYSIS)**

The analysis of the famous first ghazal of Hafez’s Divan can serve as a model to understand the poetic features of the “Hafezian ghazal”. It both epitomizes the experience of the achievements of the early traditions of Persian verse and brings the ghazal to ideological and formal perfection. This ghazal lacks leitmotif; the bayts are in dynamics, each creating a new situation in the “poet-world” perception. Yet, with the independence of the bayts and the diversity of motives and themes, the Hafezian ghazal reflects the unity of Persian culture and its aesthetic consciousness. In the ghazal, Hafez skillfully balances the traditional and the new, the real and the mystical, the secular and the religious, the philosophical reflection and the moralistic maxim. In this we see the paradox of the genius of “Hafezian ghazals”.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Պարսից պոեզիայի ընտրանի, պարսկերենից տողացի թարգմանեց, առաջարանը գրեց և ծանոթագրեց Ա. Կոզմոյանը, Ե., 2004:
2. И.С. Брагинский, *12 миниатюр*, М., 1976.
3. Дени Дидро, *Эстетика и литературная критика*, М., 1980.
4. История персидской и таджикской литературы, ред., Яна Рипка, М., 1970.

5. Divane Khadje Hafez-e Shirazi, be ehtemam-e Seid Aby al Ghasem Andjavi Shirazi, Chap-e dovom, Tehran, 1346. Divan-e Hafez-e Shirazi, Mohammad Kazvini, d-r Ghasem Ghani, 1374.
6. Dovlatshah Samarkandi, *Taskherat ash shoara*, Leide, 1901.
7. D-r Zarrinkub Abd al Hosein, *Az kuche-e rendan*, Tehran, 1375.
8. Zarrinkub Abd al Hosein, *nagsh bar ab. Se gazale Hafez*, Tehran, 1374.